

KIMITOBYGDENS HISTORIA

UTGIVEN

AV

GABRIEL NIKANDER

DEL I:1

TIDSÅLDRAR OCH ÖDEN INTILL ÅR 1721

AV

JOHN GARDBERG

KYRKORNA OCH DERAS SKRUD

AV

SIGRID NIKULA

FÖRLAGET BRO - ÅBO - I DISTRIBUTION

ÅBO TIDNINGS
OCH TRYCKERI
AKTIEBOLAG
1944

BYGDEN OCH FOLKET

DEN SVENSKA BOSÄTTNINGENS ÅLDER

Inga samtida historiska källskrifter förtälja om den intill nutiden fortlevande svenska kustbefolkningens ankomst till vårt land. Vi äro därför nödsakade att med ledning av fornfynden och ortnamnen samt de olika bygdemålen framleta indirekta vittnesbörd om denna nybyggarverksamhet. De slutsatser, som kunna göras på dessa omvägar, bli dock alltid obestämda till sitt innehåll och framför allt svåra att med någon säkerhet tidfästa. Om det gäller att ortfästa de äldsta urkundernas och krönikornas i knappa ordalag hållna uppgifter, äro svårigheterna nära nog lika stora. De olika forskarnas åsikter ha därför i mycket skiftat och de synas stundom ha varit påverkade av sina upphovsmäns nationella ståndpunkt. Oss synes det dock uppenbart, att man inte kan utvinna några användbara vapen för nutidens politiska strider ur de förhistoriska förhållandena eller ur de dimhöljda konturerna av vårt lands öden under dess äldsta historiska tid. Om ett område, som i nutiden har en svensk befolkning, uppvisar ett antal finska ortnamn, som sannolikt gå tillbaka till förhistorisk tid, så minskar detta faktum inte de nulevandes rätt till den torva, som deras förfäder ha rödjat »undan ris och rot», och det samma gäller finska bygder med inströdda svenska namn eller fornminnen. Växlingen mellan finskt och svenskt namnskick kan däremot ge vissa antydningar om traktens äldre historia, och det är därför som vi skola försöka utnyttja denna källa till kunskap om Kimitobygdens öden i gången tid.

Under århundraden har vår historieskrivning nöjt sig med att förklara det svenska väldet i Österland eller Finland som ett resultat av de tre korstågen, Erik den heliges i mitten av 1100-talet, Birger jarls ett århundrade senare och marsken Tyrgils Knutssons i slutet av 1200-talet. Nu måste vi öppet tillstå, att vi veta så gott som intet om det första korståget, vare sig dess omfattning eller dess betydelse för någon särskild landsända. Mera eniga ha historieskrivarna varit om jarl Birgers tåg. Med stöd av den omkring år 1320 skrivna Erikskrönikan har man allmänt antagit, att tåget riktade sig till Tavastland och ledde till detta landskaps erövring. Platsen, där jarlen skulle ha landstigit,

har däremot uttytts på de mest skiftande sätt. Den gamle historieskrivaren Ericus Olai, som levde mer än två århundraden efter det andra korståget, ger den tämligen menlösa upplysningen, att jarlen styrde sin färd till »tavasternas hamn». Många förslag att bestämma platsen ha sett dagen, och senast har en av vårt lands ledande historiker, Jalmari Jaakkola, betonat att »tavasternas hamn» var Halikkovikens innersta del.¹ I övrigt uppehåller sig Jaakkola tämligen flyktigt vid jarl Birgers tåg. En av hans huvudsatser är att svenskarna aldrig i egentlig mening ha »erövrat» Finland, utan att vårt lands förening med Sverige är att anses om en »union», som svenskarna skulle ha ingått med fornfinnarna. Ännu för ett par årtionden skildrades jarlens insats på ett mera aktivt sätt även på finsk-nationellt håll. Språkforskaren Heikki Ojansuu skrev därom: »Birger jarl, Sveriges första statsman i stor stil, har utan tvivel just med sin kolonisationspolitik velat trygga det svenska väldet och Sveriges varaktiga inflytande i Finland. Men knappast är han likväl den enda eller ens den första, som har lett överskottet av Sveriges befolkning hit.» Härvid tänker Ojansuu synbarligen på den av biskop Mikael Agricola förmedlade traditionen, att det redan före det första korståget skulle ha funnits kristna bland »öborna i Kaland» (Nykyrko), som ännu på Agricolas tid talade svenska. Ojansuu tror att den svenska inflyttningen till Åbo skärgård senast begynte i samband med korstågen på 1100-talet.² Rätt allmänt sattes den nyländska kustens befolkande med svenskar i samband med Birger jarls tåg. Tidigare hade denna kuststräcka utgjort »erämark» eller fångstmark för de tavaster, som bodde kring de stora sjöarna i inlandet.

På språkliga grunder gör O. F. Hultman en åtskillnad mellan den svenska bosättningen i Åbo skärgårds västligaste del, i Houtskärs kyrkogäll, och denna skärgårds östliga delar. Språket i Houtskär hör nämligen till den nordfinska gruppen av svenska bygdemål i Finland, medan målen i de östliga socknarna med undantag för deras yttre skärgård höra till den sydliga nordfinska gruppen, som också omfattar de svenska bygdemålen i Nyland. I socknarna Korpo, Nagu och Pargas äro de finska ortnamnen långt talrikare än i Kimito. Hultman vill förklara denna olikhet i bygdemålen med att ålänningarna en gång genom ett finskspråkigt område ha varit skilda från sina längre österut boende stamfränder, men däremot genom den smala svenska bebyggelsen i Satakunda förenade med de i Österbotten bosatta svenskarna. Sedermera har det svenska språket utbrett sig i området mellan Skiftet och Kimito genom spridning både från öster och från väster. Trycket från öster var starkast, så att målen i Pargas, Nagu- och Korpo blevo sydfinländska, medan Houtskär såsom närmaste granne till Åland erhöi en munart, som bör räknas till de nordfinländska målen. Hultmans åsikt att Korpotrakten en gång haft finsk befolkning erhåller stöd i Voionmaas åsikt att sockennamnet från början är finskt

och att trakten en gång har utgjort fångstmark eller erämark för finska fångstmän. Senare har den blivit koloniserad först av finska och därefter av svenska nybyggare.³

Tiden för svenskarnas invandring till södra Finland anger Hultman till omkring år 1100. Utom de rent språkliga skäl, på vilka han stöder denna datering, anför han också en viktig geografisk omständighet. Han betonar nämligen, att det nuvarande svenska bosättningsområdet i Finland med undantag för Åland till största delen sammanfaller med de kuststräckor, som under vikingatiden voro folktomma eller endast svagt befolkade. Härav drar Hultman slutsatsen, att våra förfäder ha invandrat hit först efter vikingatiden, och inte under denna period, som Freudenthal hade antagit för Nylands vidkommande.⁴

Då Hultman hade publicerat den första och grundläggande av de tidsskriftsartiklar, som här ha återopats, uttalade Ojansuu sin anslutning till hans åsikter med följande ord: »De slutsatser, vartill Hultman på sitt skarpsinniga, objektiva sätt har kommit angående svenskarnas ålder i Finland, äro nära nog desamma som de av mig uppnådda. Han anser dock att svenskarna äro i någon mån äldre än vad jag antar.»⁵ Ojansuu synes sålunda tidfästa den svenska inflyttningen till 1100-talets mitt, d.v.s. till tiden för det första korståget.

Mot Hultmans datering kan från politiskt-historisk synpunkt en invändning göras. Det är svårt att tänka sig att en svensk invandring, som inte stöddes av statsmakten i Sverige, skulle ha kunnat ske före korstågen. Finnarna på denna tid voro ett stridbart och hårdfört släkte, som det framgår dels av de rika vapenfynden i gravarna från denna tid, dels av både historiska och arkeologiska vittnesbörd om finska »vikingatåg» till Sveriges östliga kusttrakter på 1100-talet. Att finnarna mellan sina härjningståg till Sverige skulle godvilligt ha mottagit svenska inflyttare, låt vara endast på sina utmarker, förefaller icke sannolikt. Vi äro därför böjda att ge Ojansuus datering företrädet framför Hultmans, helst som de språkliga förändringarna i olika landsdelar bruka ske i så pass ojämn takt, att man med ledning av dem knappast kan noggrant bestämma tidpunkten för historiska tilldragelser.

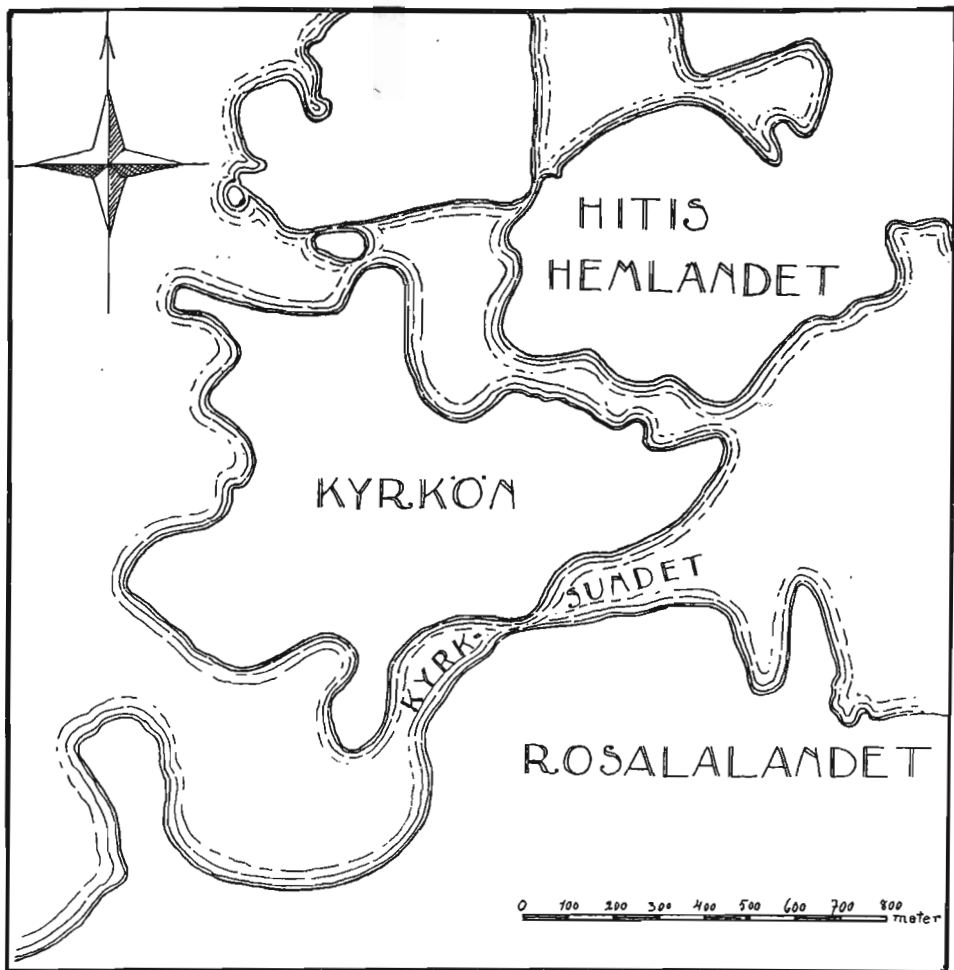
Ett av de äldsta namn från kristen tid, som vi med något mått av visshet kunna tidfästa i Kimito, är namnet *Kyrkosund* i socknens södra skärgård. I urkunderna framträder det visserligen så sent som år 1347 eller ett par årtionden senare än sockennamnet, men på platsen finnes ett fornminne, som har blivit undersökt av den unge, i förtid bortgångne arkeologen C. O. Nordman. Fornlämningen utgöres av en låg stenmur kring en liten, nära nog kvadratisk kyrkogård jämte rester av grundmurar till en kyrka och en klockstapel. En datering är möjlig endast därigenom att flere gravar äro av en typ, som förekom i Finland redan under senare hälften av 1200-talet. Den kyrkgrundval, som finnes på

platsen, synes inte vara den äldsta, ty några av de gamla gravarna sträcka sig under grundmurarna. Möjligen har här tidigare stått ett annat och äldre kapell, av vilket dock inga grundmurar återstå. Detta första kapell kan således ha tillkommit i mitten eller början av 1200-talet.⁶

Vi ha också en annan möjlighet till en ungefärlig tidfästning av det första kapellet vid Kyrkosund. Till vår tid har bevarats en dansk beskrivning av farleden från Blekinge till Reval, som ofta har behandlats av forskarna. De historiker, som senast ha sysslat med spørsmålet, datera beskrivningen till 1200-talets mitt eller till tiden omkring år 1300. Den känner inte namnet *Kyrkosund*, utan nämner i stället *Örsund*, som Jaakkola antar ha legat mellan Öro och Örskar i den yttre skärgården.⁷ Namnet *Kyrkosund* synes på denna grund ha uppkommit i mitten av 1200-talet eller möjligen något senare. Det har tydligen uppstått av den orsaken, att på platsen en kyrka eller ett kapell har blivit uppfört. Holmen där kyrkan byggdes mellan de stora öarna Rosala och Hitis hemland har med all sannolikhet genast vid kyrkbygget erhållit namnet *Kyrkön*, medan sundet utanför har kallats *Kyrkosund* (se vidstående karta).

Om denna tankegång är riktig, så erhålla vi också en viss möjlighet att tidfästa uppkomsten av namnet *Rosala* och den bosättning, som detta namn antyder. Namnet skrives i äldre tid ofta *Rodzala* och har synbarligen givits av en finsktalande befolkning åt den stora ön för att beteckna, att folk från Roslagen eller Uppland har tagit den i besittning. Namnet *Hitis* är däremot av allt att döma finskt. Ingenting talar mot antagandet, att *Hitis* hemland var en finsk »sommarmby» eller ett fiskeläge vid denna tid. Vi kunna då i uppkomsten av namnet och byalaget Rosala samt i kapellbygget på Kyrkön se en framstöt av det kristna omvändelseverket i våra nejder. Tiden sammanfaller något så när med Birger jarls korståg. Om kapellets datering skulle kunna föras några årtionden längre tillbaka i tiden, skulle det vittna om ett tidigare omvändelsearbete, sannolikt från biskop Tomas tid. Då vi veta att han företog korståg mot Ryssland, hade det varit rätt naturligt, om han hade upprättat kapell vid de viktigare ankarplatserna i österled. Tills vidare synes dock en datering till jarl Birgers tid vara den sannolikaste.

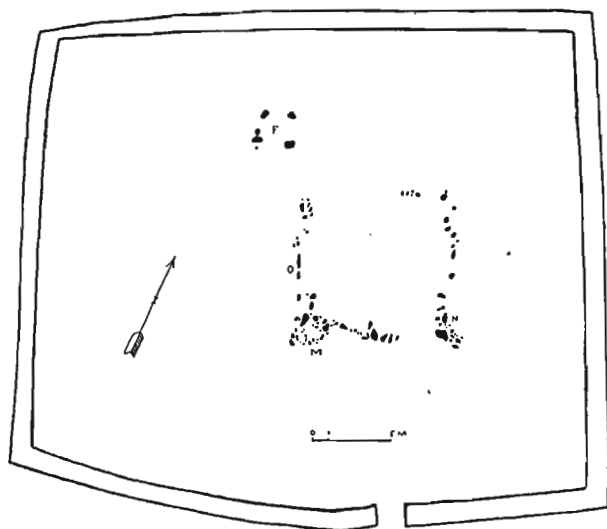
Namnet *Kimito* har av olika forskare uttytts på mycket olika sätt. Svenska språkmän, såsom Hugo Pipping och T. E. Karsten, ha velat härleda namnet ur germanska grundord, men deras förklaringar synas icke sammangå med de geografiska förhållandena i trakten. På finskt håll har man velat tyda namnet *Kimito*, som under medeltiden ofta skrevs *Kymitta*, från det finska ordet *kymi*, som betyder 'stor älv' (jämför *Kymijoki-Kymmene* älv). Också ordet *kemi* har dragits in i diskussionen. Det betyder i norra Finland 'nedrasad åbrant', men i sydvästra Finlands dialekter 'äng med tunn mylla på leralv', sådan den ofta förekommer på tillandningsmarker, eller 'torr äng'. Språkmännen äro dock inte

Kyrkön och Kyrkosund enligt kartor från slutet av 1700-talet. Sundet norr om Kyrkön är numera delvis tillandat och Kyrksundet är starkt uppgrundat.

eniga därom, att ur ordet *kymi* skulle kunna utvecklas det ord *Kymättö*, som har föreslagits som ett mellanstadium mellan *Kymi* och *Kymitta*.⁸

Utan alla anspråk att slutgiltigt kunna lösa de gåtor, som knyta sig till namnen *Kimito* och *Kemiö*, skola vi här anföra några sakliga omständigheter, som måhända kunna kasta något ljus över de hithörande spörsmålen. Vi vilja först visa på möjligheten, att namnet *Kimito* inte ursprungligen betecknar den stora ön, utan farleden närmast intill på östra sidan om Kimitolandet. En ö

Kyrkogården vid Kyrkosund med grunderna efter den forna kyrkan och klockstapeln. Enligt C. O. Nordman.

av så betydande storlek, som är genomskuren av djupt inträngande vikar, behöver inte för forntida sjöfarare eller ens för vandringsmän på landbacken ha framstått som ett enda land. För en sjöman utgör däremot farleden — d.v.s. de öppna vattenytorna mellan landens utskjutande uddar eller mellan jämlöpande sundstränder — en verklig enhet. I den mån bygdens eget folk måste färdas med båt mellan byarna, bör också för dem farleden ha blivit det förenande bandet i trakten. Den äldsta urkund, som nämner flere byar i Kimito och därigenom låter oss få någon föreställning om socknens utsträckning, härstammar från år 1329 och handlar om stränderna av de vatten, som ligga öster om socknens centrala del.⁹ Huru viktig farleden har varit för de människor, som ha skapat de äldre svenska namnen i trakten, synes framgå t. ex. därav, att namnet *Västanfjärd* betecknar en liten infjärd och en by, som ligga på *västra* sidan av skeppsleden, men på *östra* sidan av Kimitolandet. Namnen *Östanå*, *Nordanå* och *Sunanå* visa, att förleden i namnet *Västanfjärd* bör uppfattas på detta sätt.

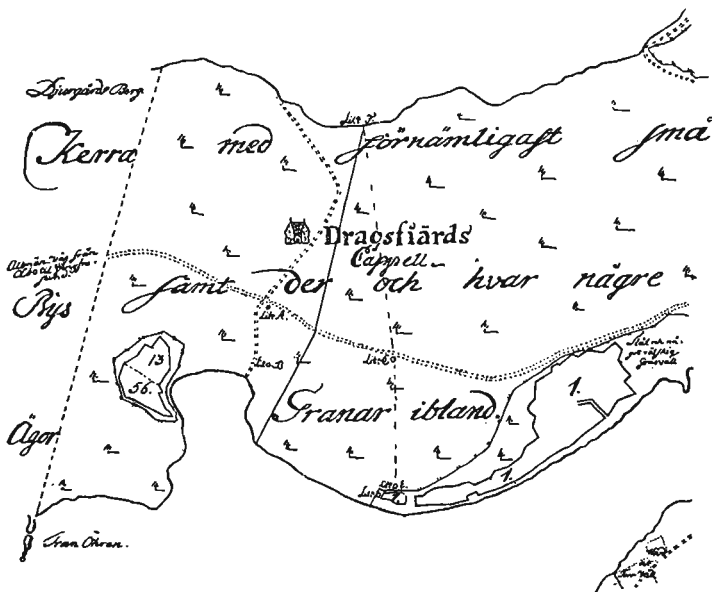
Ett stöd för tanken att namnet *Kimito* äldst skulle beteckna själva farleden öster om Kimitolandet kunna vi se däri, att namnet på kapellet i söder innehåller ett tydligt farledsnamn, *Kyrkosund*. Själva kapellet erhöi tidigt namnet *Kyrkosunds skär*. Besläktat därmed är namnet *Dragsfjärd*, som redan på 1400-talet uppträder som namnet på ett bol, utan att någon särskild by skulle bära detta namn. Ordet betecknar givetvis från början den fjärd, som redan före år 1000 e. Kr. skildes från »Norr-fjärden» genom näset eller edet vid Dragsfjärds nuvarande kyrka, som tidigare även kallats *Drage kapell*. En lantmätarkarta från år 1711 upptar en liten åkertäppa, *Drags Giärdan*, som ligger vid näsets sma-

laste del, där en liten vik av »Dragsfiärds Insjön» skär ett stycke in i näset. Här har av allt att döma det gamla »draget» för mindre båtar nått fram till insjön (se sid. 8 kartan).

För den händelse Jaakkolas försök att sätta *Kimiton*namnet i samband med ordet *kymi*, 'stor flod', kan språkligt försvaras, så tala flere saksål för möjligheten av en sådan kombination. Den östra armen av Halikkoviken är mellan Halikko och Strömma mångenstädes så smal, att den snarast verkar som en bred flod. Också i våra större älvars lopp är det en vanlig företeelse att vattendraget ställvis sväller ut till långsmala sjöar, liknande de små »fjärdar», som förekomma i Halikkovikens vattenleder. Helt smala partier äro t. ex. sundet mellan den långa ön Vartsala och fastlandet i öster, Myllyperä sund och sunden på ömse sidor om Tykö Storholm. Framför allt gäller det dock om *Strömma*, vars namn direkt erinrar om sundets eller sundens ringa bredd. En urkund av år 1526 talar om »*Ström* eller *Koosketz*» gods, där det sistnämnda namnet utan tvivel anger att det finska namnet på Strömma var *Kosket*.¹⁰ Vid hastiga växlingar i vattenståndet är strömmen ännu i nutiden i den utvidgade kanalen så stark, att vattnet går i virvlar och framkallar ett porlande ljud, alldeles som i en fors med låg fallhöjd. Namnet »*Forsarna*» tyder på att människorna voro vana att tänka sig vattenleden som en älv eller flod. En karta över rån mellan Kimito och Bjärnä socknar från år 1745, som borde uppge riktiga namn för orter nära råpunkterna, kallar saltsjöviken utanför Strömma gård för *Kimitto viken*. På samma sätt kallades det smala sundet vid Strömma i äldre tid för *Kimito Strömmen* (se vidstående karta). Namnet *Kimito* synes sålunda särskilt vara fäst vid trakten kring Strömma.

Litet längre söderut vidga sig vattnen betydligt, men själva farleden går ännu i nutiden över så smala vattenstråk mellan holmarna, att benämningen *kymi* inte torde ha verkat alldeles främmande. Det är öarna vid dessa vatten som omtalas i det gamla brevet av år 1329, och en mönstring av namnen i denna urkund och i vår äldsta jordebok av 1540 visar att Säckesala bol öster om farleden tidigt hade undergått en likadan försvenskning, som själva Kimitolandet av allt att döma hade undergått i ett tidigt skede av den svenska bosättningen östanhavs (se härom del II, sid. 28—35). En av de större byarna i Säckesala bol var år 1540 *Finneby*. Namnet är tydligen givet av de svenska grannarna åt en by med finska inbyggare på samma sätt som vi känna från flere andra »Finnbyar» i våra svenskbygder. Då år 1329 några orter i Säckesala bol hade svenska namn, måste väl försvenskningen av trakten ha satt in avsevärt tidigare.

Om den finska namnformen *Kemiö*, såsom Vilkuna gör gällande, bör härledas ur ordet *kemi*, som i sydvästra Finland betyder 'äng med grund mylla på leralv, sådan den ofta förekommer på tilländningar' synes denna tanke få

Näset eller edet mellan Norrfjärden och Dragsfjärds insjö enligt en karta från år 1711. N:r 13 Drags Giärden.

ett stöd av terrängens art i socknens centrala del. Som kartan över Kimito-trakten omkring år 1000 efter Kristus (se del II, vid sid. 18) visar, sträckte sig då från den nutida Gammelbyviken en lång vik, senare kallad *Kyrkfjärden* (se härom del II, sid. 28), upp mot platsen för den i sinom tid uppförda kyrkan och de likaså senare tillkomna byarna Gundby och Trothy. Utan allt tvivel omgavs denna vik av vidsträckta ängsmarker, som hade upplandat ur fjärden. Skattläggningarna omkring år 1700 uppge att den vanliga åkerjorden här utgjordes av »lera och mylla». Det synes rätt naturligt, om en sådan trakt skulle ha fått namnet *Kemiö*. Att detta *Kemiö* sedan har förblivit traktens finska namn synes också naturligt. Den finska epoken i den östliga åboländska skärgårdens historia ligger — sett ur ortnamnsförändringarnas synpunkt — så nära nutiden att minnena från den tiden ha levat kvar tills nu.

Om en lokalhistorikers sakskaål sålunda synas ge stöd åt Jaakkolas åsikt att farleden Kyrkosund—Strömma—Halikko har utgjort en viktig faktor i ortens liv och att Halikkoviken, vare sig den ägde mer eller mindre starka förbindelser med Tavastlands huvudbygder, har varit en viktig hamnplats, så skulle dessa sakskaål dock närmast förlägga tiden för den svenska bosättningsens uppkomst till korstågstenen och då snarast till det andra korståget. Ett par av Kimito sockens största och därför sannolikt även äldsta byar, *Pederså* (1378 *Pætersaa*) och *Påvalsby* (1379 *Phåwaldzbole*) ha namn efter personer med apos-

telnamnen Petrus och Paulus, och de båda byarna ha sålunda uppkommit i kristen tid, så framt de inte ha haft några andra, för oss okända namn före 1370-talet.

De flesta svenska ortnamn i trakten synas vara relativt unga, och få eller inga av dem torde med säkerhet kunna föras till förhistorisk tid. Den största gruppen, i allt ett 30-tal namn bland by- och gårdsnamnen, äro de som bildats med ordet *böle*. Möjligen kunna dessa namn ge någon ledtråd för tidfästandet av de så benämnda byarnas och gårdarnas uppkomst. Sådana namn anses i allmänhet härstamma från övergången mellan heden och kristen tid. De beteckna i Sverige by, gård eller boplats i allmänhet. Hos oss synas de beteckna en uppröjning eller inhägnad på utmarken. Stundom säges det uttryckligen att »ett böle» i skogsmarken saknar bebyggelse. I jordeböckerna omtalas ibland platser som »ödesbölen», vilket dels kan betyda att byggnaderna fått förfalla eller att skogen åter har fått inkräkta på odlingarna. Ordet har inlänats i finskan i formen *pyöli*. Socialhistorikern E. A. Virtanen säger om *böle*-jordarna, att de ha varit vanliga i södra delen av Egentliga Finland och att de ursprungligen ha varit sådana lägenheter på utmarkerna, som ha omfattat skogskiften eller utängar och utåkrar eller också ödeblivna sådana odlingar. Rolf Pipping har betonat, att slutleden *-böle* i Nyland och i västra Karelen ännu på 1500-talet ofta växlar med *-by*. Han drar därav slutsatsen, att »dessa efterleder ännu kändes såsom levande beståndsdelar av ordmaterialet och att bildningstyperna alltjämt voro produktiva». En senare tidsgräns för dessa namn är därför svår att draga.¹¹ I Kimito finnas tre sådana bynamn, som omväxlande sluta på *-by* och *-böle*, nämligen *Påvals-* eller *Pålsböle-Påvalsby*, *Skäggböle-Skäggby* och *Gräsböle-Gräsbby*.

I några närliggande bygder, Konungsgårds län (Näsegård) i Bjärnä och Runagårds län i Sagu äro namnen på *-böle* så vanliga, att de omfatta ungefär hälften av alla namn på byar och enstaka gårdar. De flesta av dessa byar omfattade ännu år 1540 helt få gårdar. Man vet med sannolik visshet att de båda nämnda kungsgårdarna ha koloniserats med svenskt folk omkring år 1300. Detta visar att namnbildning på *-böle* var mycket vanlig i dessa trakter i slutet av 1200- och i början av 1300-talen, som var en period med stark nyodlingsverksamhet.¹² I Kimito funnos år 1540 några *böle*-byar med många gårdar, som *Hertsböle*, *Påvalsböle* och *Genböle*, med 6 till 10 hemman i varje byalag och åtskilliga medelstora byar med fyra gårdar som *Torsböle* och *Billböle*.¹³ Särskilt de förstnämnda byalagen synas ha behövt rätt lång tid för att växa ut till sin slutliga storlek, varför de kunna vara avsevärt äldre än tiden omkring år 1300. Också på denna väg komma vi sålunda till en tidpunkt för den begynnande kolonisationen, som kan sättas till mitten av 1200-talet. Någon fullständig visshet i frågan kunna vi inte vinna, men möjligen skall en framtida forskning bringa den närmare sin lösning.

FÖRKLARING TILL NÅGRA BYGGNADSTERMER

Bindarna eller kopparna i en tegelmur vända ena kortsidan utåt och gå sålunda djupt in i muren.

Löparna vända däremot ena långsidan utåt.

Trapetsformteglet är ett tegel, vars ena kortsida har sned riktning i förhållande till långsidorna.

Vulstprofil har ett tegel, som har ett avrundat hörn.

Pilastern är ett pelarlikt murutsprång, som användes dels för att förstärka en mur, dels för att pryda den.

Strävpelaren är ett kraftigare murstöd, som anbringas — vanligen på yttre sidan — på sådana ställen, där valvens tryck på muren är starkast, d.v.s. där valvbågarnas ändar träffa muren. De mottaga och avleda valvens tryck.

Tunnvalvet har halvcylindrisk form.

Valvkappa eller valvkupa: ett valv består ofta av flere delar; varje sådan kupig del är en valvkappa eller valvkupa.

Ribbor eller valvstrålar skilja ofta valvkapporna åt. De äro murade bågar, som bära valvkapporna eller blott ha till uppgift att ge valvet en rikare indelning.

Kryssvalvet består av fyra valvkappor, som tillsammans täcka ett fyrkantigt utrymme. Valvkapporna mötas längs två linjer, som gå snett över valvfyrkanten från hörn till hörn och bilda ett kryss.

Arkadbågarna förbinda pelare med pelare i kyrkans längdriktning och skilja skeppen från varandra.

Gördelbågarna bilda också gränser mellan valven, men gå i kyrkans tvärriktning.

Sköldbågarna äro bärande valvbågar, som ansluta sig till en mur.

Kapitälet är ett dekorativt utformat parti, som avslutar en pelare eller pilaster upptill.

Blinderingar eller bländen äro grunda nischer, som anbringas i en mur för att pryda den.

Förkortningar: FR = Finlands riksarkiv. SR = Svenska riksarkivet. KA = Kimito kyrkoarkiv. TA = Tidö arkiv. ÅL = Åbo landsarkiv. KrA = Krigsarkivet, Stockholm. CEAP = Consistorii Ecclesiastici Aboënsis protokoll. MU = Finlands medeltidsurkunder. REA = Registrum Ecclesiæ Aboënsis (Åbo domkyrkas Svartbok).

NOTER

BYGDEN OCH FOLKET.

Den svenska bosättingens ålder.

(Sid. 1—9).

¹ J. Jaakkola, Suomen varhaishistoria, sid. 211 ff., Suomen varhaiskeskiaika, sid. 101 ff.; 298 ff. Suomen historian ääriiivat, sid. 25.

² H. Ojansuu, Suomalaisia paikannimitutkimuksia, sid. 268.

³ Historiallinen Aikakauskirja 1935, sid. 99.

⁴ Finsk Tidskrift 1920, I, sid. 473 ff., och 1921, II, sid. 50 och 61; Det svenska Finland II, sid. 282 f.)

⁵ H. Ojansuu, Suomalaisia paikannimitutkimuksia, sid. 274.

⁶ C. O. Nordman i Finskt museum 1939, sid. 12 ff.

⁷ J. Jaakkola, Suomen varhaishistoria, sid. 152 f., jfr not 22.

⁸ H. Pipping, Finländska ortnamn, sid. 64 ff.; T. E. Karsten, Förhandl. o. uppsatser 27, sid. 109 f.; J. Jaakkola, Suomen varhaishistoria, sid. 215; K. Vilkuna, Suomalainen Suomi n:o 6, 1935, sid. 3 f.

⁹ REA, sid. 31.

¹⁰ Hausen, Medeltidsurkunder, VIII, sid. 225 f.

¹¹ O. Nikula, Tenala och Bromarf socknars historia, I, sid. 27 f.; E. A. Virtanen, Lännetår 1941, sid. 172; R. Pipping, Anteckningar om nyländska ortnamn (SNF 18), sid. 1.

¹² V. Voionmaa i Historiallinen Aikakauskirja 1923, sid. 119 f. samt 1935, sid. 101 ff. Historiallinen Arkisto XXII, II: 6, sid. 6 ff.; P. Nyberg, Sibbo sockens historia, I, sid. 22 f.

¹³ Varsinais-Suomen maakirja v:lta 1540, sid. 424—467.

Kimito storsockens gränser.

(Sid. 10—12).

¹ Hausen, Bidrag till Finlands historia I, sid. 327 ff.

Den medeltida bebyggelsen i belysningen av ort- och personnamnen.

(Sid. 12—25).

¹ Aulis Oja i Turun Historiallisen Yhdistyksen Julkaisuja IV, sid. 190.

² REA, sid. 102.

³ Av dessa tyckas *Rilax* (av *riihi*, ria) och *Nillax* (av *niitty*, äng) tyda på en viss grad av agrar kultur, kanske även den i samband med fåbodväsen. Jfr *Nikula*, Tenala och Bromarf socknars historia, I, sid. 35.

⁴ Ella Kivikoski, Loimafyndet (Finskt museum XLIII), sid. 20.